ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 107, Ağustos 2020, s. 58-78

ISSN: 2148-2489 Doi Number: http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43909

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date 1.06.2020

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date 29.08.2020

Dr. Öğr. Üyesi Hasan ÖZER
Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
hasanozer71@gmail.com

Engin YAVUZ
Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Yüksek Lisans Öğrencisi,
engin_yavuz2535@hotmail.com

Prof. Dr. M. Mehdi ERGÜZEL
Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü E. Öğretim Üyesi,
merguzel@sakarya.edu.tr

TARİH-İ İBN-İ KESÎR TERCÜMESİ'NDE KULLANILAN BİRLEŞİK FİİLLER ÜZERİNE

Öz

İbn-i Kesîr'in kaleme aldığı, Şirvânlı Mahmûd'un tercüme ettiği *Tarih-i İbn-i Kesîr*, Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli eserlerinden biridir. Eser, insanlığın yaratılışından başlayarak müellifin ölümünden birkaç yıl öncesine kadarki süreçte meydana gelen olayları ele almaktadır. *Tarih-i İbn-i Kesîr*'in yazıldığı dönemlerde Türkler, özellikle Arap devletleriyle çeşitli yönlerden sıkı ilişkiler içerisinde idiler. Bunda dinî inançlar, yaşayış, ekonomi, coğrafya gibi nedenler etkili olmuştur. Bu sebeple, ilgili dönemde yazılan pek çok eserde Arapça ve Farsça kelimeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bir dilin söz varlığını zenginleştirmenin yollarından biri, o dildeki mevcut yapılarla yeni sözcükler türetmektir. Bu faaliyet, bazen yapım ekleriyle bazen de sözcükleri birleştirme yoluyla yapılmaktadır. Bu çalışmada, birleştirme yoluyla oluşturulan ve Türk dilinin söz varlığını zenginleştiren birleşik fiiller üzerinde, *Tarih-i İbn-i Kesîr* bağlamında durulacaktır. Birleşik fiiller, bir

veya birden fazla isim unsurunun ya da bir fiilin bir yardımcı fiille birleşmesiyle oluşmuş yapılardır. "Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi'nde Birleşik Fiiller" adlı bu çalışmada, birleşik fiiller "isim + yardımcı fiil, fiil + fiil ve isim unsurunun kökenine göre birleşik fiiller" şeklinde, üç başlık altında ele alınıp örnekleriyle incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Şirvânlı Mahmûd, Fiil, Birleşik Fiil.

UPON COMPOUND VERBS IN TARİH-İ İBN-İ KESÎR TERCÜMESİ

Abstract

"Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi" which was written by İbn-i Kesîr and translated by Şirvânlı Mahmûd, is one of the important works of the Old Anatolian Turkish period. The work is a religious and historical work that tells about the events that took place from the creation of humanity to a few years before the death of the author. During the old Anatolian Turkish period when the *Tarih-i İbn-i Kesîr* was written, the Turks established a geographical relationship especially with the Arab states. The main reasons for this relationship were religious beliefs, ways of living, and economic conditions. For this reason, Arabic and Persian words were used extensively in the works written in the Old Anatolian Turkish period. One way to enrich the vocabulary of a language is to derive new words with words in that language. This is sometimes done by combining the suffixes and sometimes the words. In this study, the verbs enriching Turkish language that are formed by combining will be emphasized in the context of the *Tarih-i İbn-i Kesîr*. Compound verbs are structures formed by combining one or more noun elements or a verb with an auxiliary verb. In this study entitled "Compound Verbs in the Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi", the compound verbs will be examined under three titles as "noun + auxiliary verb, verb + verb, compound verbs according to the origin of the noun element".

Keywords: Old Anatolian Turkish, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Şirvânlı Mahmûd, Verb, Compound Verb

GİRİŞ

Dünya tarihi içerisinde, milletler birbirleriyle daima bir alışveriş halinde olmuştur. Bu alışveriş, sadece maddi unsurlar üzerinden değil, dil ve kültür alışverişi biçiminde de gerçekleşmektedir. Türk dili, söz varlığı bakımından oldukça zengindir. Bu gerçeklikle birlikte bazı durumlarda bir kavramı ya da terimi ifade etmek üzere başka dillerden kelime alma yoluna da gidilebilmektedir. *Tarih-i İbni Kesîr Tercümesi*, yazıldığı dönem itibarıyla içerisinde Arapça ve Farsça kelimelerin fazlaca bulunduğu eserlerden biridir. Eserin çeviri olması, Türkçenin o dönemde yabancı olduğu hususları anlatması, doğal olarak Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Eserde yer alan bu kelimeler, yalnız başına kullanıldığı gibi Türkçe yardımcı fiillerle birlikte de kullanılmıştır.

Çalışmada, ilk olarak *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* hakkında genel bilgiler verilecektir. Daha sonra, çalışmamızın konusu olan birleşik fiiller konusuyla ilgili açıklamalar yapılarak

bulgular kısmına geçilecek eser içerisinde yer alan birleşik fiiller, yapıları bakımında önce; isim + yardımcı fiil daha sonra fiil + fiil son olarak ise isim unsurunun kökenine göre birleşik fiiller olarak kendi içlerinde incelenecektir

İncelemede esas olarak, Arslan Tekin'in *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi 4. Cilt, 1. Kısım*; Mehmet Mehdi Ergüzel'in *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi 4. Cilt 2. Kısım*; Abdurrahman Özkan'ın *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* ve Muhammet Yelten'in *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş – İnceleme – Metin – Sözlük)* adlı eserleri kullanılacaktır. Yapılan çalışmaların indekslerindeki birleşik fiiller tespit edilip daha sonra bu fiiller yapılarına göre isim + yardımcı fiil, fiil + fiil ve isim unsurunun diline göre birleşik fiiller olarak tasnif edilecektir. Fatih Can'ın *Mantıku'l Gayb'da Fiiller*, Osman Yıldız'ın *Dâsitân-ı Sultân Mahmûd Mesnevisi'nde Fiiller* ve Aybüke Betül Doğan'ın *Yesevî'nin Fakr-Nâme'sindeki Deyim Fiiller Üzerine* adlı çalışmalarının yöntemlerinden de istifade edilecektir.

1. TARİH-İ İBN-İ KESÎR TERCÜMESİ

Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olan Eski Anadolu Türkçesi gerek dil tarihimiz bakımından gerekse edebî anlamda önemli eserlerin verildiği bir dönemdir. Bu dönemde çevrilmiş eserlerden biri de *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi'*dir. Eserin müellifi 703/1301 tarihinde Dımaşk (Şam)'ın Busra kasabası yakınlarında bir köyde doğan İbn-i Kesîr'dir. Eserin mütercimi ise, hayatı hakkında kesin bilgilere sahip olmamakla birlikte, 807/1404 yılında Şirvân bölgesinde doğan ve buradan Anadolu'ya göçen bir ailenin çocuğu olan Şirvânlı Mahmûd'dur.

Abdurrahman Özkan *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* adlı eserinde, eserin içeriği hakkında şunları söylemektedir: "Yaratılıştan müellifin ölümünden birkaç yıl öncesine (761/1366) kadar olan hadiselerin anlatıldığı umumî bir tarih kitabıdır. Bu eser daha çok Suriye ve Mısır civarında meydana gelen hadiseleri anlatmaktadır" (2009: 21

Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi'nin Osmanlı padişahlarından II. Murad'a mı yoksa Çelebi Mehmed'e mi sunulduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. "…her ne kadar bu zamana kadar ortaya çıkarılan çalışmalarda bu eserin II. Murad'a sunulduğu yazıldıysa da bu konuda biraz şüphe etmek gerekir. Çünkü eserin hiçbir yerinde bu meselelerde bir kayıt yoktur. Bu tercüme II. Murad'dan önceki Osmanlı padişahı Çelebi Mehmed'e sunulmuş olabilir." (Argunşah 1990: 491). Aynı konuda Yelten (1998: 12), ise, "Eserde, tercüme tarihi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamakla beraber, mütercimin gerek bu tercümeyi gerekse diğer eserlerini Sultan İkinci Murad'a sunmuş olması *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi'*ni bu padişah döneminde (1421-1451) meydana getirdiğinin açık delilidir" şeklinde açıklama yapmaktadır.

Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, Türk dilinin temel kaynaklarından biri olmasa da XV. yüzyılda, Türkçenin tercüme gücünü ve yabancı diller karşısındaki durumunu göstermesi bakımından önemli bir eserdir. Eser; dil bakımından sade, anlaşılır bir şekilde kaleme alınmıştır. Kısa cümleler ve diyaloglar, eserin dilini akıcı bir hale getirmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin genellikle yardımcı fiiller ile birleştirilerek kullanıldığı eserde, nesir ve nazım bir arada yer almıştır.

Ergüzel (1999: XVII-XIX) eserin teknik özelliklerine ilişkin önemli tespitlerde bulunmaktadır: "Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde sıra numarası 476, kütüphane yer numarası Revan 1376'dır. Yazmanın kâğıdı aharlı krem rengindedir. Sahifeler 310 mm boyunda, 210

mm enindedir. Her sahifede çift çerçeve içinde okunaklı, harekeli nesihle yazılmış 155 mm uzunluğunda 21 satır vardır. Fasıl başları ile metinde geçen ayet, hadis ve Türkçe olmayan ibareler de kırmızı mürekkeple yazılıdır. Eser; miklepli, vişne rengi deri ile ciltlidir.*"*

2. FİİLLER

Fiiller; genel olarak iş, oluş, eylem bildiren ve yalnız başlarına da bir anlam ifade edebilen sözcüklerdir. "Şekil bilgisinin addan sonra en önemli öğesi olan fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir. Fiiller karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramları ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler." (Korkmaz, 2009:525).

Türk dilinin söz varlığı oldukça zengindir. Türkçenin kelime kadrosu, fiil ya da isim kök ve gövdelerine eklenen yapım ekleri ile türetilen sözcüklerle daha da zenginleştirilmiştir. "Bilindiği gibi, Türkçede nazari olarak, bütün isimlerden yeni fiiller, bütün fiillerden yeni isimler türeyebilir: baş/baş-la; yaş/yaş-a yahut geç/ geç-i-t; yan-/yan-gın gibi, … Anası fiil olan bir isim tekrar bir başka fiil doğurabilir: dur-/dur/ak/dur-ak-la- gibi." (Hacıeminoğlu, 2016: 16).

Türkçede fiiller, kendi içlerinde aldıkları eklere ve eksiz şekillerine göre 3 başlıkta incelenmektedir. Hareket bildiren bu sözcüklerin farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerinden dolayı fiilleri "yapıları, içerikleri, anlamları, kılınışları ve çatıları" bakımından tasnif etmek lazımdır. Yapılarına göre fiilleri;

a. Basit Fiiller

b. Türemiş Fiiller

c. Birleşik Fiiller

olarak üç başlıkta incelemek mümkündür. (Korkmaz, 2009:528). Çalışmanın konusu, *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'nde birleşik fiiller olduğu için sadece birleşik fiil yapısı üzerinde durulacaktır.

2. 1. Birleşik fiil

Birleşik fiiller; bir isim ile bir yardımcı fiilin veya bir fiil ile bir yardımcı fiil ya da isim soylu bir veya birden fazla kelimenin bir yardımcı fiil ile birleşmesiyle oluşmuş fiil yapılarıdır. Ercilasun (2004: 73) birleşik fiilleri; "Hareket, oluş ifade eden bir kavram karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Bu üç türlü fiil arasındaki fark, sadece teşkil edilişleri bakımındadır. Basit ve türemiş filler tek kelimeden, birleşik filler iki ve daha fazla kelimeden meydana gelir." şeklinde tanımlarken Ergin (1989:364) ise, "Birleşik fiil bir yardımcı fiil ile bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur." şeklinde tanıtmaktadır. Aynı eserinde Ergin, yardımcı fiillerin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre fiilleri ikiye ayırmaktadır.

"Düşkünlere *yardım etmeliyiz, sabret, muvaffak olursun,* Tanrı *muvaffak eylesin*!

Bir rahm kılmadın *ciğeri* kan *olanlara*

Gurbette rüzgârı *perişan olanlara*." (Fuzuli XVI)

Bu örneklerde italik harflerle dizilen eylemler ikişer sözcüklüdür. Birinci sözcükler ad soyundandır. İkinciler onlara eylem anlamı katıyor; onun için birleşiktir. (Gencan, 1979: 321).

İsim unsurunun üzerine yardımcı fiil getirilerek oluşturulan yapılara birleşik fiiller denmektedir. *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'ndeki birleşik fiiller kendi içlerinde tasnif edilip örneklerle gösterilecektir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, eserde geçen birleşik fiiller tespit edilip, almış oldukları yardımcı fiillerine göre ve isim unsurunun kökenine göre tasnifler yapılarak metin içerisinde geçtiği cümle ile birlikte gösterilecektir.

3. 1. İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

İsim soylu bir sözcük ile bir yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşan yapılardır. *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi* birleşik fiil bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bölümde, isim + yardımcı fiil şeklinde olan birleşik fiiller örnekleri verilmek suretiyle gösterilecektir.

3. 1. 1. İsim + eyle- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ʿafv eyle-: Bağışlamak 78b/12

Egerçi biz seni rāżī itmezsevüz bizden günāhumuzı ***ʿafv eyle.***

beyān eyle-: Açıklamak, anlatmak, izah etmek 302b/20

ʿÖmer aña teveccüh idüp 'Daḫı ziyāda ***beyān eyle****. '*

daʿvet eyle-: Çağırmak 284a/4

Ol od-ıla etrafuñḫalḳın ***daʿvet eylediler.***

ġaza eyle-: Cihad etmek, Allah yolunda savaşmak 117b/9

... Müslim Türk pādışāhına- kim adı Küriġa-y-ıdı ***ġazā eyledi***

ḫurmat eyle-: Saygı göstermek108b/3

ʿAbdullah bin Yezid'e ḥaḳārat idüp ***ḫurmat eylemez*** *deyüp,*

ıḳrār eyle-: 76a/12

Ḥattā ol iki bölügüñ her biri ṣāḥıbına ***ıḳrār eyledi.***

naẓar eyle-: Bakmak 297b/4

'Baña ***naẓar eyle,*** *gökde hiç nesne görür müsin?' didi.*

pāre pāre eyle-: Parça parça etmek 312b/2

Andan ṣoñra Ebū Müslim'i boġazlayup ***pāre pāre eylediler.***

3. 1. 2. İsim + it- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

āh it-: Istıraptan feyād etmek 327b/10

Andan Muḥammed gendü nefsin aġlayup, ***āh idüp****...*

beyān it-: Açıklamak, anlatmak 270a/15

Velīd'üñ öldigünüñ keyfiyyetin ***beyān ider.***

cāna kār it-: Çok üzülmek, dayanamaz olmak 223b/15

Firāḳ odları ***cāna kār ideli.***

daʿvet it-: Kabule çağırmak 280b/8

gendü daḫı ḫalḳı Kitāb'a ve sünnet'e ***daʿvet idüp,***

ezber it-: Ezberlemek 219b/8

Anuñ eşʿārından nesne ***ezber itmeyüp*** *dururın ammā işidürin.*

feryād it-: Yardım ümidi ile bağırmak 374b/4

Ol gişi ***feryād ide*** *Baġdād'a gelüp,*

ġazā it-: Savaşmak, savaş açmak 221a/3

Ḫorāsān'a evvel ***ġazā iden*** *ol-ıdı.*

ḫalāl it-: Meşru ve uygun kabul etmek 313a/4

Gendünüñʿukūbatı ḳanını bize ***ḥalāl itdi.***

ikrām it-: Ismarlamak301b/20

Seffāḥ aña taʿzīm ve ***ikrām idüp*** *gendüye yaḳın ḳondurdı.*

ḳurbān it-: Kurban kesmek 273b/9

*Ḳurbān bayramında ḫutbe oḳıyup '****ḳurbān idüñ,*** *Allāh Taʿālā'ya ḳurbānlaruñuzı. '*

maḫrūm it-: Mahrum bırakmak 351b/20

Allāh Taʿālā anı cennet rāyıḥāsından ***maḫrūm ider.***

3. 1. 3. İsim + kıl- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ʿafv ḳıl-: Bağışlamak 137b/12

ḳaçan yaramaz iş işleseler ***ʿafv ḳılurduk.***

beyān ḳıl-: Açıklamak 162a/13

bu levḥuñḥālından nirede bulundıġın ***beyān ḳıldılar.***

çāra ḳıl-: . çözüm bulmak 200a/13

Varuñ gendüñüz içun ***çārañuz ḳıluñ.***

duʿā ḳıl-: Dua etmek 58b/3

... aġzın Peyġambar açup aña ***duʿāḳıldı.***

emīn ḳıl-: Güvenmek 119a/17

Süleymān bin ʿAbdülmelik'e vrup Ḥaccāc'dan anları ***emīn ḳıldı.***

ḫarāb ḳıl-: Viran etmek, yıkmak 229b/18

"Ol ev kim ża'īflerüñḳuvvatıyla yapılmuşdur 'āḳıbat Allāh anı ***ḫarab ḳılur.***

ikrām ḳıl-: İkram etmek 38a/5

*anlara****ikrām ḳılup*** *bī-ḥisāb iḥsānlar eyledi.*

meşġūl ḳıl-: Uğraşmak 76b/8

Sizi dünyā āḫıratdan ***meşġūl ḳıldı.***

ẕelil ḳıl-: Aşağılamak 44a/15

Dilerse 'azīz ider, dilemezse ***ẕelīl ḳılur.***

3. 1. 4. İsim + ol- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

'aẕab ol: Azaba uğramak 191a/14

yüzlerüñüze ṭopraḳlar dökilüp size hesāb ve ***'azāb olacakdur.***

çāre ol-: Faydası olmak 300a/3

nice ki Ebū Ca'fer cehd itdi ***çāre olmadı.***

düşmen ol-: Hasım olmak 284b/19

Andan Kirmānī'y-ile ve Şebān'ıla ***düşmen ola.***

faḳīr ol-: Muhtaç olmak, fakir kalmak 400b/19

Şimdiki ḥālda ben ***faḳīr oldum.***

isrāf ol-: Boş yere harcanılmak 364b/11

İbrāhīm cevāb virüp ***"İsrāf oldur*** *ki ḳul ma'ṣıyatullāhı infāḳ ide.*

kāfir ol-: Müslümanlıktan çıkmak, uzaklaşmak 312b/19

Zīrā bey'atdan dönüp muḫālefet idüp, fācır ve ***kāfir oldı.***

maḥcūb ol-: Utanmak 146b/16

Eger işitdise ol içerü girüp, biz ***maḥçūb olup****, biz ġayıb olsavuz gerek.*

ẓālım ol-: Zalim olmak 166a/16

Eger ṭama'dār olup ***ẓālım olacaḳ****olursaḫalḳı eyle olur.*

3. 1. 5. İsim + al- Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

baş al-: Başını kesmek 247b/21

Başın aluñ *, gövdesinḳoñ, ölüler içinde kalsun.*

destūr al-: izin almak 223a/5

'Ömer'den bize ***destūr alı*** *vir kim*

ḫabar al-: Haberdar olmak 248b/14

Umardum ki bir kimse bulam, çeriden ḫabar alam.

'ibret al-: Ders almak, pay çıkarmak 237a/20

ʿÖmer –rażıyallāhu ʿanhu- dāyım bu beyttlerden ***ʿibret alurdı*** *kim …*

naṣiḥat al-: Öğüt almak83b/21

Andan ehl-i mescide gelüp, anlara bir bir ḥālın söyleyüp, anlardan ***naṣiḥat alup…***

3. 1. 6. İsim + at- Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

cān at-: Çok istemek 376b/13

Hādī Mehdı̄ nüñ vefātın işidüp, ***cān atup****…*

yabana at-: Dışarıya atmak, faydasız kabul etmek 400b/7

Ol gişi ḳaftanından anı aldı, ***yabana atdı.***

3. 1. 7. İsim + bağla- Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

göñül baġla-: Sevdalanmak, tutulmak96a/18

Bilmez ki cān ezelden ***göñül*** *aña* ***baġladı.***

ḳubba baġla-: Binayı tamamlamak, kubbeye bağlamak157b/8

Andan ṣoñra anuñ üzerine binā yapup ***ḳubba baġladı.***

tārīḫ baġla-: Tarihini belirtmek, tespit etmek 262b/4

Didügi günden ***tārīḫ baġladuk.***

3.1.8. İsim + bil- Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

yaḳīn bil-: Doğru ve iyi bilmek 298a/19

ʿAnbdullāh, Dımışḳ'a ***yaḳın bildi.***

furṣatı ġanīmat bil-: Fırsatı değerlendirmek 242b/3

Ḫāḳān ***furṣatı ġanīmat bildi****, yaraḳ itdi, azuḳ götürdi.*

3. 1. 9. İsim + bul- Yardımcı Fiiliyle Oluşturulan Birleşik Fiiller

amān bul-: Himaye görmek201b/21

Ölümden ḳaçup bir yir bulmadılar kim, ecelden anda ***amān bulalar.***

çāre bul-: Çıkar yol bulmak 316a/12

ḳKalanı ġażab idüp, ġuluv ḳılup bir vech-ile ***çāre bulmadılar.***

ḳarār bul-: Durmak, karar etmek 295a/12

… Mervān'da yüz yigirmi yidinci yıluñṣafer ayınuñ nıṣfında ***ḳarār buldı.***

selāmat bul-: Kurtulmak, emin olmak 101b/21

Allāh'a ḥamd ***selāmat bulmadılar.***

şifā bul-: iyileşmek; ferahlamak 287b/6

…yāḫūd bizüm elümüzden mü'minlerüñ göñli **şifa bulur.**

3. 1. 10. İsim + dik- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ʿāmıl dik-: Vali tayin etmek 232a/8

Süleymān b. ʿAbdülmelik anı Ḫarāc-ı ʿIrāḳ'a ***ʿāmıl diküp*** *dururdı.*

beg dik-: Bey olarak tayin etmek 221a/21

ʿIrāḳ'a Ḫālid-i ḳKışrī, Ḫorāsān'a Eşres-i Sülem'i ***beg dikdi.***

halīfa dik-: Vekil tayin etmek 220b/21

Ve ol yıluñ ramażānı ayında gine gelüp Ḥakem b. ʿAvāne-i Kelmī'yi ḪorāsAn'a ***ḫalīfa dikdi.***

ḳāżī dik-: Kadı tayin etmek 323a/14

Daḫı ʿAbdulʿazīz b. muṭṭalib b. ʿAbdullāh-ı Mahzum'ı ***ḳāżī dikdi.***

3. 1. 11. İsim + dile- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

amān dile-: Üstünlüğünü kabul etmek, yalvarmak 298b/19

Ebū Caʿfer Manṣūr'-ıla biriküp İsḥaḳʿAbdullāh'a nāme gönderdi, ***amān diledi.***

destūr dile-: İzin istemek 308a/20

Manṣūr'dan aña Ebū Müslim'e varmaġa ***destūr dileyü*** *virdüm.*

icābet dile-: Kabul edilmeyi istemek 303a/18

Anuñ-içun kelime-i tevekkülle ve tevḥīd-ile ***icābet diledi.***

yardım dile-: Yardım istemek 288b/7

Naṣr Mervān'dan daḫı ***yardım diledi.***

3. 1. 12. İsim + dut-/tut- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

āfakı dut-: Her tarafı kaplamak 197a/5

iẕḥār-ı şerīʿāt idüp ʿadl-ıla ***afāḳı dutsa*** *gerek.*

bāḳī dut-: Daim kılmak, sürekli kılmak 194b/15

Allāh seni ***bāḳī dutsun****, madām ki, bekā saña ḫayırludur.*

devlet dut-: Zengin olmak 296b/3

Tañrı'nuñ māllarında ***devlet dutalar.***

düşmān dut-: Düşman saymak 295b/19

Rāhıp:'Dünyāyı ***düşmen dutup****, andan ırāġ olmakdur. ' didi.*

ḫaḳīr dut-: Küçümsemek, hor görmek 264b/20

Hişām'uñṭayılardur- ḫor, ***ḥaḳīr dutalar.***

ḫoş dut-: Ağırlamak, hoşnut etmek190b/7

*Ḫalḳı **ḫoş dut**, rāżī eyle şol nesne-y-ile …*

3. 1. 13. İsim + düş- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

diline düş-: Halk içinde konuşulmak, çekiştirilmek 267a/9

***Diline düşmeyi** görgil ʿavāmuñ*

göñüle düş-: Hatıra gelmek 355a/11

*Ṭurmaz ḳamu ḳonan göçer, **gönlüñe düşmez** mi vecel?*

ıraḳ düş-: Uzak kalmak 306a/10

*Beglere yaḳınlıġuñ (afallı) **ıraḳ düşdügi** vaḳt melül olmaḳdur.*

od düş-: Ateş düşmek, dert düşmek358b/17

*Ol yılda Baġdād ırmaġında gemilere **od düşüp** yandı.*

żaʿif düş-: Zayıflamak 105a/20

*ʿÖmer Ḫuzāʿī**żaʿīf düşüp**, Mūsā-y-ıla ṣulḥ itdi.*

3. 1. 14. İsim + geç- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

dünyādan geç-: Ölmek 325a/11

*Anlar selāmatlıġ-ıla bu fitnelere girmeyüp **dünyādan geçüp** Allāh'uñ raḥmetine ulaşdılar.*

ḥaddan geç-: Sınırı, ölçüyü aşmak 291b/6

*Ḳaçan kim **ḥaddan geçdiler**, Allāh Taʿālā anlara intikām itdi.*

yaşından geç- : Belli bir yaşı aşmak 385a/4

*Seksen **yaşından geçüp** dururdı.*

yire geç- : Perişan olmak 339a/8

*Ve ol şehr tīz zamānda **yire geçe.***

3. 1. 15. İsim + gel- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

başa gel- : Yakalanmak, uğramak, bir şey isabet etmek190a/14

***Gelüp başıma** bu işler selāmat gitdi uş benden*

ġazaba gel- :Öfkelenmek 384b/18

*Manṣūr **ġazaba gelüp** "niçün ṭuru gelmedüñ?" diyüp…*

göñüle gel- : Sevilmek401b/20

*Ṣabīḥu'l-vech gişiler **göñlüme geldi** ki bunlardan ehli ve ʿayālum-ıçun nafaḳa dileyem.*

ḥadīs gel- : Hadiste bahsedilmek 373a/3

*ʿOs̱mān b. ʿAffān ṭarīḳında bir **ḥadīs̱de gelüp** duru ki Mehdī,*

īmāna gel- : İslāmʿa inanmak 241a/4

V'allāh Ebū Bekr, BuHayr-ı Rāhib zamānında ***īmāna geldi.***

ḳıṣṣası gel- : Anlatılma sırası gelmek 294a/15

Yaḳın zamānda bunun ***ḳıṣṣası gele*** *inşāe'allāh.*

3. 1. 16. İsim + iç- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ḥamra iç-: Kırmızı içmek 386b/1

Ḥamra içüp, *recʿata ḳāyıl olanlardan idi.*

ot iç-: İlāç kullanmak, ilāç içmek 412a/8

Ḫalīfa ol gün ***ot içüp*** *dururdı.*

süci iç-: Şarap, içki içmek 266a/4

Ben şehādet iderim ki ***süci içer*** *daḫı dürlü fısḳlar ider.*

3. 1. 17. İsim + idin- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ālet idin-: Küçümsemek 266a/10

Velīd'i 'Delü. ' Diyü masḫaralıġa aldı, ***ālet idindi.***

ḫalīfa idin-: Halife olunmak 268b/20

Ḥakemi'bni Velīd'i dilediler kim ***ḫalīfa idineler.***

ḳardaş idin-: Dost edinmek 190b/5

Yigitleri ***ḳardaş idinüp,***

muʿallım idin-: Öğretmen tutmak, ders veren bulmak 255b/15

Oġlancuḳlarına ***muʿallım idinmişdi.***

pīşe idin-: Ardından gitmek, takip etmek 237b/11

Cūd'ı kimesne ***pīşe idinmez*** *meger Kerīm*

vaṭan idin-: Vatan edinmek, yerleşmek 339b/8

Baġdād'a geldüm, ***vaṭan idinüp*** *andan gitmedüm.*

3. 1. 18. İsim + kal- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

bāḳī ḳal-: Devamlı kalmak 160b/20

Dünyāḫarab olduḳdan ṣoñr ol mescid ḳırḳ yıl ***bāḳī ḳalsa*** *gerek.*

ḫāṭır ḳal-: Hafızasında kalmak 361a/17

İşidüp ***ḫaṭırumda ḳalmasun*** *diyü.*

nefes ḳal-: Soluk soluğa kalmak411a/11

V'allāhi eger benüm ʿömrümden ***nefes ḳalsa*** *anı senüñḳatluña ṣarf iderdüm.*

ṣadaḳat ḳal-: Sadık kalmak367b/6

Ṣadaḳat ḳalmadı *iş ve bilişle*

3. 1. 19. İsim + ko- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ad ḳo-: Ad vermek 191b/15

... beyte'l-māla ḳatup añа 'emvāl-ımeżālım' diyü ***ad ḳodı.***

emīn ḳo-: Güvenilir kılmak 348a/15

..., üzerine Füleyc b. Süleymān'ı ***emīn ḳodı.***

ḥakem ḳo-: Hakem tayin etmek 95a/3

Süfyān bin ebred'iyüñ üzerine ʿAbdurraḥmān bin Ḥabīb'i ***ḥakem ḳoyup,***

ḳabra ḳo-: Gömmek, defnetmek 348b/15

Baʿżılar "Beşşār ve Ḥammād'ı bir ***ḳabra ḳodılar.*** *" didiler.*

şübhe ḳo-: Şüphe bırakmak 251a/6

Neʿam Ayās eyitdi: "İmdi bu āyet senüñ ***şübheñ ḳomaz."***

3. 1. 20. İsim + oku-/okı- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ʿarūz oḳu-: Aruz veznini öğrenmek 379b/7

Bir gün bir gişi andan ***ʿarūz oḳudı.***

dügine oḳı-: Düğüne çağırmak 227a/16

Muḥammed b. Sīrin'i vaḳtı ki ***dügine oḳısalar.***

duʿā oku-: Dua etmek 343a/4

Üzerine kim Ḳurʿān oḳur, kim ***duʿā oḳur.***

ezān oḳı-: Ezan okumak284a/7

Ezān oḳımaġa*, ḳāmet getürmeye, ḫutbeden öñdin namāza baġlaşa.*

3. 1. 21. İsim + sor- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ḫabar şor-: Haber sormak 286a/6

Andan ṣoñra İbn-i Żubāra ʿAbdullāhi'bni Muʿāviye'den ***ḫabar şordı.***

mes'ele şor-: Konu, mesele sormak 251a/3

Yetmiş ***mes'ele şordı.***

nesne şor-: Mal mülk sormak 354a/11

"İ gişi, senden bir ***nesne şorayın****, vāḳıʿın eyt.*

3. 1. 22. İsim + var- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

Allāha var-: Ölmek 349b/12

Ve bu Evzāʿı şol ḳadar ulu ʿālim-idi ki şerrefehā Allāh' ***vardugı vaḳt…***

ġalaṭa var-: Hataya düşmek 225b/14

*... diyü **ġalaṭa varup** ol ġażab-ıla gendü elin kesdi.*

yavu var-: Kaybolmak 289b/9

*Ḳaḥṭabe ḫalḳ arasında **yavu vardı.***

yaḳın var-: Yaklaşmak 381b/14

*Ol yılda Reşīd ġalaba ḫalḳ-ıla ḥacca ʿazm idüp, Mekke'ye **yaḳın varduḳda** ḫabar bildirdiler ki vebā var-ımış.*

3. 1. 23. İsim + vir- Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiiller

ağu vir-: Zehirlemek 376b/2

*Baʿżılar "Cāriyelerinden birisi **ağu virmege** bir armuda ağu ḳoyup dururdı.*

cān vir-: Ölmek 89b/10

Daḫı ***cān virdi.***

dil vir-: Aleyhinde olmak, kötü konuşmak 134b/19

*Bir gün bir gişi Zeynü'l-ʿAbidin'e acı **dil virüp** sögdi.*

el vir-: Yardım etmek 267b/5

*Ṣabāḥın kim saña **el virdi** nuṣrat*

fetvā vir-: Şerʿī karara varmak 234b/6

*Bir gün Benī Ümeyye'den bir gişi ḳıġırtdı ki ʿAṭa'dan ġayrı gişi ḥacda **fetvā virmeye.***

icāzet vir-: İzin vermek, uygun görmek 224a/5

*ʿÖmer ne **icāzet virdi** ne de nehy eyledi.*

ṣalavāt vir-: "Allahümme salli alā seyydina Muhammed" sözünü söylemek 269b/9

*Şöyle ki lāyıḳ-ıdı ve Rasūl'a **ṣalavāt virdi.***

vucūd vir-: Kuvvetlendirmek 314b/14

*Nefsi ḳuvvat dutup gendüye **vucūd virüp** eyle zuʿm itdi ki gendüye kimse muḳabil olmaz.*

3.2. İki Tarafı da Fiil olan Birleşik kelimeler (Tasvirî Fiil)

Tasvirî fiilleri Banguoğlu (1974: 488), "Tasviri fiilleri –e ve –i zarffiillerine belli yarı yardımcı fiiller getirilerek yapılmış birleşik fiil tabanlarıdır. Bunlar birinci, zarffiil halindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ederler ve tasvir fiilleri adını alırlar." şeklinde açıklamaktadır.

3. 2. 1. Süreklilik Fiilleri

Süreklilik fiilleri; –e zarf fiillerin üzerine dur-, gel-, kal- fiilleri getirilerek oluşturulmuş ve bir süreklilik anlamı katan yapılardır. Gencan (1979:315), tasvirî fiiller için şunları

söylemektedir: "Eylem tabanlarına birer geniş düz sesli (e, a) ile birlikte uyarına göre –kılmak, gelmek, durmak… eylemlerinden birisi eklenmektedir. Birinci taban ünlü ile bitiyorsa kaynaştırma harfi y olur. Bu birleşmelerde kal-, gel-, dur-… eylemleri sözlük anlamlarından sıyrılarak birleştikleri gövdeye sürerlik anlamı katar".

… atam Mehdī benüm içün yüz biñe ***alup dururdı.*** 379a/2

Mışır'dan bir menzil yolda ***yapup ṭururdı.*** 107a/4

…öñdin Saʿid bin ʿAṣī fetḥ idüp her yılda ḫaraca ***kesüp dururdı.***

"…İşbu ev içinde dört biñ hatem ***okıyıp dururın***." didi. 409b/6

Nāgāh bir bostana ***çıḳa geldüm***. 248b/14

"… ve daḫı ne ḳadar sāz āleti var-ısa ***alı gelsin***" diyü. 264b/13

Ol ***oḳuyu gelen*** adama var 36b/5.

Reşīd ***ṭuru gelü,*** vilāyetden habar ṣorup, 378b/14

Sini öñünde ben ***oturı ḳaldum.*** 402a/5

Reşid ***aġlayup ḳaldı.*** 394b/14

3. 2. 2. Neticelendirme Fiilleri

Neticelendirme fiilleri, –e zarf-fiillerin üzerine ko- fiili getirilerek oluşturulmuş ve neticelendirme, sonlandırma anlamı katan yapılardır.

köprü başında ***dike ḳodılar*** 69b/1.

āḫırında ***yaza ḳomışlar*** 162b/3.

Amma bilesine dutılan gişileri çıḳardı, ***aşa ḳodı.*** 437b/3

3. 2. 3. Tezlik Fiilleri

Tezlik fiilleri, eylemin çabucak, kısa zamanda, tez vakitte gerçekleştiğini ifade eden yapılardır ve iv-, ver- fiilleriyle yapılmaktadır.

Adımın ***ada ivmeyüp*** *186b/8.*

Ol biti baña ***atı virdi.*** *242a/5*

Bir ṭon ***alı vir*** *136b/19.*

Ḫālid ***"oḳı vireyin."*** *didi. 274b/13*

3.3. İsim Unsurunun Kökenine Göre Birleşik Fiiller

Bu bölümde, eserde geçen birleşik fiiller; isim unsurunun hangi dile ait olduğu bağlamında örneklendirilecektir ve dört alt başlık şeklinde tasnif edilecektir.

3. 3. 1. İsim Unsuru Türkçe Olan Birleşik Fiiller

Burada, isim unsuru Türkçe olan birleşik fiiller incelenecektir. Türkçe, isim + yardımcı fiil yapısıyla oluşmuş birleşik filler şunlardır:

ağaç eyle-: Ağaç dikmek359a/3

ağır ol-: Ağır gelmek, ağır basmak44b/21

aru eyle-: Temizlemek 142a/4

at çek-: Atı binişe hazırlamak 316a/17

ava çıḳ-: Avlamaya, avlanmaya gitmek 362b/7

azġun ol-: Doğruluktan ayrılmak 230a/8

başına at-: Başına koymak398b/15

beg it-: Bey olarak hüküm sürmek 300b/17

borç it-: Borçlanmak 256b/2

bölük eyle-: Belli sayıda guruba ayırmak 334b/8

çoḳ it-: Arttırmak 63b/3

deve çek-: Deve tarafından taşınmak 411a/7

dilek it-: istemek 262a/13

dirlik it-: Geçinmek, geçimini sağlamak198b/5

ditreme ṭut-: Titremeye başlamak 240b/21

ellerin aç-: Yardım beklemek 221b/20

gerçek ol-: Gerçek olmak325b/9

gözsüz ol-: Kör olmak59a/15

güç it-: Zorluk çıkarmak 190b/21

gün aç-: Güneş doğmak, ortalık aydınlanmak 374a/1

ırmağa at-: Dereye, ırmağa atmak308b/20

ḳanın al-: İntikam almak21b/4

ḳapuları bağla-: Kapıları kilitlemek36b/19

keskün eyle-: Sivriltmek 300b/11

ḳılıçıla çal-: Kılıçla vurmak 311b/10

ḳış çıḳ-: Kış sona ermek 242b/19

ḳoltugına al-: Yanı başında bulundurmak 414a/11

koyun dök-: Koyunları savurmak 242b9

ḳulaḳ dut-: Dikkatli dinlemek 307a/12

oḳ at-: Ok atmak368b/9

ölüm ol-: Ölüm tehlikesiyle karşılaşılmak 326b/1

sancaḳ çıkar-: Sancak açmak 421b/10

ṣatun al-: Para ile mal-mülk elde etmek 393a/9

söz ol-: Hakkında konuşulmak, söz olmak 248a/16

ṣu ol-: Eriyip su haline gelmek 352a/7

taşra at-: Dışarı atmak187b/12

Türkīye döndür-: Türkçeye çevirmek 230b/15

ucuz eyle-: Ucuzlatmak 363a/1

ulu ḳıl-: Makbul eylemek 303b/11

uyuz ol-: Uyuz olmak142b/19

yağmur ol-: Yağmur olmak117b/12

yalıñ eyle-: (Kılıcı) kınından sıyırmak 271a/16

yaraḳ it-: Hazırlık yapmak 259a/16

yaramazlık it-: Kötülük yapmak 229a/12

yil it-: Yellemek 198a/1

3. 3. 2. İsim Unsuru Arapça Olan Birleşik Fiiller

Bu bölümde, isim unsuru Arapça olan birleşik fiiller incelenecektir. Arapça isim + yardımcı fiil yapısıyla oluşmuş birleşik fiiller şunlardır:

ʿafv eyle-: Bağışlamak 78b/12

aḫyā eyle-: Diriltmek 386a/3

azīz ol-: Yücelmek, şerefli olmak 192a/1

baḥs it-: Bahsetmek 182a/12

belā ḳıl-: Felakete uğramak 142b/12

beyān eyle-: Açıklamak, anlatmak, izah etmek 302b/20

bühtān it-: iftira etmek 319b/10

cemʿ eyle-: Toplamak, bir araya getirmek 291a/21, 305b/10

cidāl it-: Savaşmak 317a/9

daʿvet eyle-: Çağırmak 284a/4

duʿā it-: Allahʿa yalvarmak 226a/13, 291b/16

emr eyle-: Emretmek, buyurmak 304b/6

fidye al-: Serbest bırakılacak biri için para almak 399b/10

ġāfıl ḳıl-: Gayrete düşürmek, mahrum etmek 134a/18

ġaza eyle-: Cihad etmek, Allah yolunda savaşmak 117b/9

ḫamle eyle-: Saldırmak 282a/18

ḫurmat it-: Saygı göstermek 139b/21

icābet ol-: Uygun karşılanmak 248b/15

ikrām eyle-: İkram etmek 113a/21

iḳrār eyle-: Kabul etmek228a/12

iʿtibār olın-: Güvenilmek 275a/19

kemal bul-: Yetişmek, olgunlaşmak 112b/17

kesir it-: Kırmak32a/1

ḳurban eyle-: Kurban etmek 161a/9

lezzet al-: Zevklenmek, hoşlanmak 438b/1

maḥrūm ḳıl-: Nasibini kesmek 190b/17

mahṣūṣ ḳıl-: Hususileştirmek 291a/8

maḥzūn ḳıl-: Üzülmek 44a/18

maʿmūr eyle-: Bayındır etmek 395a/12

naẓar eyle-: Bakmak 297b/4

neşr eyle-: Halkın istifadesine sunmak 274b/15

taḳdīm it-: Öne geçirmek 284a/16

tekbīr eyle-: Allahı ululamak 13b/11

tevaḳḳuf eyle-: Durmak, beklemek 388a/2

tevbe eyle-: Tövbe etmek 138a/4

żuhūr it-: Ortaya çıkmak 322b/21

3. 3. 3. İsim Unsuru Farsça Olan Birleşik Fiiller

Bu bölümde, isim unsuru Farsça olan birleşik fiillere bakılacaktır. Farsça isim + yardımcı fiil yapısıyla oluşmuş birleşik fiiller şunlardır:

ābad ol-: Şen olmak398a/17

āzād eyle-: Serbest bırakmak 292b/24

barābar ol-: Eşit olmak, aynı uzaklıkta olmak 334b/20

bend bağla-: Bağbağlamak37a/7

bīzār eyle-: Tedirgin etmek 192b/7

ceng eyle-: Savaşmak 15b/12

defter eyle-: Herkese yaymak, duyurmak 401b/5

destūr al-: izin almak 223a/5

dostlıḳ it-: Arkadaşlık yapmak 21b/7

düşmān dut-: Düşman saymak 295b/19

fāş it-: Meydana çıkarmak, herkese yaymak 274b/8

güm-rāh it-: Yoldan çıkarmak

hoş ol-: Memnun olmak, uygun olmak 269a/20, 308b/18

kör ḳıl-: Köreltmek, kavrayamaz hāle getirmek 403a/13

müsülmān ol-: İslāmlığı kabul etmek 221a/13

pāre pāre eyle-: Parça parça etmek 312b/2

peşīmān ol-: Pişman olmak 288b/15

ser-gerdānlıḳ çek-: Sefillik çekmek 129a/10

şer ol-: Kötülük olmak 287b/6

yaġma eyle-: Yağmalamak 16a/6

Eserde, Farsça sözcüklerin Türkçe ve Arapça sözcüklere oranla daha az kullanıldığı görülmektedir.

3.3.4. İsim Unsurunun Çift Dilli Olduğu Birleşik Fiiller

Bu bölümde, eserdeki birleşik fiillerin birbirinden farklı iki ve daha fazla dile ait olan sözcüklerin Türkçe yardımcı fiil ile birleşerek kullanılışları dört alt başlık altında ele alınacaktır.

3. 3. 4. 1. Türkçe + Arapça + Yardımcı Fiil Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiil

ṣuya ġarḳ ol-: Boğulmak 292b/20

ḳan ùaleb it-: İntikam peşinde olmak 247a/11

ḳanını halāl it-: Kanını helal etmek313a/4

göñli emin ol-: Ferah olmak 307a/12

göñli mutmaʿın ol-: İçi rahat olmak, inanmak 308b/1

gözleri hıra ol-: Gözleri zayıflamak 392a/18

elin havaya aç-: Allahʿa yalvarmak 411a/13

göñli şifā bul-: Ferahlamak 287b/6

yaramaz zamana ḳal-: Kötü zamana denk gelmek238b/14

güneş maġrıbdan toġ-: Güneş batıdan doğmak (imkānsız) 225a/17

göñül fesāda var-: Hataya düşmek, safiyeti kaybetmek 432b/12

güneş zevāla var-: Güneş batmak 292a/21

3. 3. 4. 2. Arapça + Türkçe + Yardımcı Fiil yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiil

Allāh-ıla and it-: Allahʿa söz vermek 382b/3

ḥaddan ṭaşra şerh it-: Sınırı aşarak yorumlamak 221a/15

ḥarāma ḳan dök-: Haksız yere kan dökmek 325b/12

ḥāl-ı üzerine ḳo-: Olduğu gibi bırakmak 360b/1

3. 3. 4. 3. Farsça + Arapça + Yardımcı Fiil Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiil

namāzı ḳatʿ it-: Namazı kesmek, tamamlamamak 411b/17

cenge meşġūl ol-: Savaşta devam etmek 327a/10

ḥaca destūr dile-: Hacca gitmek için izin istemek 301b/21

3. 3. 4. 4. Arapça + Farsça + Yardımcı Fiil Yapısıyla Oluşmuş Birleşik Fiil

ʿahd ü peymān it-: Sözleşmek 324a/14

ḳul azad it-: Köle serbest bırakmak 318b/10

halḳıla namāz ḳıl-: Cemaat namazı kılmak 284a/6

SONUÇ

Türk dili birleşik fiiller bakımından oldukça zengin bir dildir. Bunun nedenlerinden biri, Türk dilinde kelime oluşturma yollarından birinin de birleştirme yolu olmasıdır. İkinci nedeniyse İslamiyet'ten sonra etkileşim halinde bulunduğumuz Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelime ödünçlenmesidir. Arapça fiil biçimi, Türkçenin yapısına uygun olmadığı için bu fiillerden türeyen ad ve mastarlar Türkçedeki yardımcı fiiller vasıtasıyla birleşik fiil haline dönüştürülerek kullanıma sokulmuştur. Bu durum, Türkçenin birleşik fiil sayısının artmasına katkı vermiştir.

Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi'nde yer alan fiillerin almış olduğu eklere ve ses uyumlarına bakıldığında, Eski Anadolu Türkçesi döneminin ses özelliklerini yansıttıkları görülmektedir. Bu çalışmada, birleşik fiiller; *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'nden alınan örneklerle kendi içlerinde gruplandırılarak gösterilmiştir.

Çalışmada ilk olarak, isim+yardımcı fiil şeklinde oluşmuş birleşik fiiller üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, isim + eyle (8), isim + it (11), isim + kıl- (9), isim + ol (8), isim + al- (5), isim + at- (2), isim + bağla- (3), isim + bil- (2), isim + bul- (5), isim + dik- (4), isim + dile- (4), isim + dut-/tut- (6), isim + düş- (5), isim + geç- (4), isim + gel- (7), isim + iç- (3), isim + idin- (6), isim + kal- (4), isim + ko- (5), isim + oku-/okı- (4), isim + sor- (3), isim + var- (4), isim + vir- (8) olmak üzere toplamda 120 isim + yardımcı fiil örneği verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında fiil + fiil yapısıyla oluşmuş 17 birleşik fiil örneği verilmiştir. Bunların arasında sürerlik fiili (10), neticelendirme fiili (3), tezlik fiili (4) bulunmaktadır. İsim unsurunun kökenine göre birleşik fiillerde; isim unsuru Türkçe olan birleşik fiiller (43), isim unsuru Arapça olan birleşik fiiller (36), isim unsuru Farsça olan birleşik fiiller (20), isim unsurunun karışık olduğu birleşik fiiller kısmında ise Türkçe + Arapça + yardımcı fiil (12), Arapça + Türkçe + yardımcı fiil (4), Farsça + Arapça + yardımcı fiil (3), Arapça + Farsça + yardımcı fiil (3) olmak üzere isim unsurun kökenine göre toplamda 121 birleşik fiil örneği gösterilmiştir.

Bu verilerden yola çıkarak isim + yardımcı fiil şeklinde oluşmuş birleşik fiillerin oranı şu şekildedir:

Tablo 1: İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşmuş Birleşik Fiillerin Oranı

Sıra		Yardımcı Fiil	Sıklık	Oran (%)
1.	İsim +	it-	11	%9,1
2.		kıl-	9	%7,5
3.		eyle-	8	%6,7
4.		ol-	8	%6,7
5.		vir-	8	%6,7

6.		gel-	7	%5,8
7.		dut-/tut-	6	%5
8.		idin-	6	%5
9.		al-	5	%4,1
10.		düş-	5	%4,1
11.		ko-	5	%4,1
12.		bul-	5	%4,1
13.		dik-	4	%3,4
14.		dile-	4	%3,4
15.		geç-	4	%3,4
16.		kal-	4	%3,4
17.		oku- / okı-	4	%3,4
18.		var-	4	%3,4
19.		bağla-	3	%2,5
20.		iç-	3	%2,5
21.		sor-	3	%2,5
22.		at-	2	%1,6
23.		bil-	2	%1,6
Toplam			120	100

Fiil + fiil yapısıyla oluşmuş 17 birleşik fiilin oranları şöyledir:

Tablo 2: Fiil + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşmuş Birleşik Fiillerin Oranı

Sıra		Yardımcı Fiil	Sıklık	Oran (%)
1.	Fiil +	Sürerlik Fiili	10	%58,8
2.		Tezlik Fiili	4	%23,5
3.		Neticelendirme Fiili	3	%17,7
Toplam			17	100

İsim unsurunun kökenine göre birleşik fiillerin oranı şu biçimdedir:

Tablo 3: İsim Unsurunun Kökenine Göre Birleşik Fiillerin Oranı

Sıra	İsim Unsurunun Kökeni		Sıklık	Oran (%)
1.	Türkçe	+ Yardımcı Fiil	43	35,5
2.	Arapça		36	29,8
3.	Farsça		20	16,5
4.	Türkçe + Arapça		12	9,9
5.	Arapça + Türkçe		4	3,3
6.	Farsça + Arapça		3	2,5
7.	Arapça + Farsça		3	2,5
Toplam			121	100

Türk dilinde, önemli bir yer tutan birleşik fiillerin eserde oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Çalışmamızda, eserdeki tüm birleşik fiilleri teker teker vermek imkânı olmadığı için eserden örnekler seçilerek birleşik fiiller gösterilmiştir. Eserde toplam 241 birleşik fiil örneği çıkarılmıştır. Buradan yola çıkarak söyleyebiliriz ki *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'nde isim + yardımcı fiil grubunda eyle-, it-, kıl-, ol-, vir-, idi-, tut- ve al- yardımcı fiilleri daha çok kullanılmıştır. Bu sayede isim durumundaki sözcük fiilleştirilmiştir. İsim unsurunun kökenine göre birleşik fiillerde isim unsuru Türkçe ve Arapça olan bileşik fillerin oranı diğer gruplara göre daha fazladır.

Çalışmanın hazırlanmasındaki amaç, XV. yüzyıla ait bir çeviri eser olan *Tarih-i İbn-i Kesîr*'deki bileşik fiilleri, yapılış biçimlerine göre tasnif etmektir. Eski Anadolu Türkçesinin bu döneminde bileşik fiillerin kullanımıyla alakalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma, dönemin bileşik fiil kullanım panoramasını çıkarmaya yetmez ama en azından belli bir izlenim sunabilir.

KAYNAKLAR

Akar, Ali (2017). Türk Dili Tarihi, Ötüken Neşriyat Yayınları, İstanbul.

Argunşah, Mustafa (1990). II. Murad Devrini (1421-1451) Ünlü Hekimi Muhammed Bin Mahmûd Şirvânî ve Türkçe Eserleri, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 4, s. 483-498.

Banguoğlu, Tahsin (1974). Türkçenin Grameri, Baha Matbaası, İstanbul.

Can, Fatih (2017). Mantıku'l Gayb'da Fiiller, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitimi Dergisi, S. 6/2, s. 657-684.

Doğan, A. Betül (2017). "Yesevî'nin Fakr-Nâme'sindeki Deyim Fiiller Üzerine, Sobider, Yıl: 4, S. 17, Aralık, s. 450-479.

Eraslan, Kemal (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri, TDK yayınları, Ankara.

Ercilasun, Ahmet Bican (2004). Türk Dili Tarihi / Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla, Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergin, Muharrem (1984). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Ergüzel, M. Mehdi (1999). Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (4. Cilt 2. Kısım), TDK Yayınları, Ankara.

Gabain, A. Von (1988). Eski Türkçenin Grameri, TDK Yayınları, Ankara.

Gencan, T. Nejat (1979). Dil Bilgisi, TDK Yayınları, Ankara.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2016). Türk Dilinde Yapı Bakımında Fiiller, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

Korkmaz, Zeynep (2009). Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), TDK Yayınları, Ankara.

Özkan, Abdurrahman (2009). Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi, TDK Yayınları, Ankara.

Tekin, Arslan (1998). Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (4. Cilt, 1. Kısım), TDK Yayınları, Ankara.

Timurtaş, Faruk Kadri (2010). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Gramer, Türkiyat Mecmuası, Cilt :18, s. 331-368.

Yelten, Muhammet (1998). Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş – İnceleme – Metin -Sözlük), TDK Yayınları, Ankara.

Yıldız, Osman (2007). Dâsitân-ı Sultân Mahmûd Mesnevisi'nde Fiiller, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 15, s. 129-150.